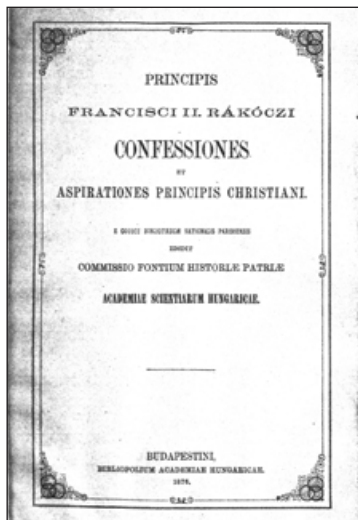

Önfeltárás, „bűn”, fikció, védőirat

II. Rákóczi Ferenc Egy bűnös vallomása című művéről

Az író Rákóczi ma jóval kevésbé él a köztudatban, mint a fejedelem, s mint azt írásai alapján megérdemelné. Ha jelen van is, nem közvetlenül a művek által alakított formában van jelen. Több Rákóczi-kép él egymás mellett, mint például a romantikus legenda és mítosz, az irodalomtörténet, a történettudomány, a szépirodalom, az emlékművek és a kultusz képei. A képek önmagukban sem egységesek, s gyakran egyoldalúak, hiányosak vagy sematikusak. A Rákóczi-kor posztromantikus, pozitivista, szellemtörténeti és marxista szemléletű historiográfiáját egyaránt meghatározta az ideológiai célzat és a nemzeti függetlenségi gondolat alkalmazása mérceként. Szélsőséges elfogultságok, legendák és elméletek vetültek rá a korra és Rákóczi alakjára, melyet a közvélemény, a politika és a történészek egy része igyekezett kisajátítani. Az *Egy bűnös vallomásának* összefüggésből kiragadott részletei, a hamis Rákóczi-kultusz és az ezekhez kapcsolódó téves értelmezések folyamatosan befolyásolták a historiográfiát, az irodalmat, a történelemszemléletet és a nemzeti önértelmezést. A kutatás csak az utóbbi időben kezdte felismerni a mű alapvetően irodalmi karakterét.

Az írói műhöz és a történeti alakhoz csak ritkán közeledtek előfeltevések nélkül, a tárgyilagos megkülönböztetés és megértés eszközeivel. Az *Egy bűnös vallomása* (eredeti latin címén *Confessio peccatoris*, a továbbiakban *Confessio*) Rákóczi legismertebb, legtöbbet vitatott, különféle nézőpontokból megközelített műve. Sokáig különféle fenntartások és félreértések akadályozták az irodalom-, stílus- és esztétörténeti jelentőségének megfelelő megítélést. Indokolatlanul bírálták a mű stílusát a klasszikus latinság nézőpontjából vagy a retorika anticiceroniánus leértékelése jegyében. Mások egyoldalúan hangsúlyozták az augustinusi hatást vagy negatívan kezelték a vallási dispoziációt és a gondviselés által uralt történelemfelfogást. Esetenként a túlzott referenciális olvasat vagy a szükséges háttérismeretek hiánya nehezítette a megértést.

II. Rákóczi Ferenc:
a Confessio peccatoris
1. kiadásának címlapja

A *Confessio* egyedi atmoszférával rendelkező, egyetemesen egyéni és partikuláris mű, mely kihívja a koronként változó értelmezést, s válaszol a feltett kérdésekre. Az adott keretek között megismerhető belőle egy kor „reális” világa, s feltárulnak egy rendkívüli ember megrendülései, szenvedélyei, drámái és metafizikai problémái. Kirajzolódik belőle egy szenvedő és kiszolgáltatott, de a szenvedésből és kiszolgáltatottságból kiutat kereső személyiség portréja, s világossá válnak az újra meg újra döntésre kényszerülő fejedelem lélektani és bölcséleti dilemmái. A heroizálás, a mesterséges deheroizálás és a függetlenségi eszme következetes összekapcsolása révén a mű egy nemzeti hős megkonstruálásának is az alapidokumentuma.

A *Confessio* az európai önéletrajzi irodalom különleges alkotása. Eltérő értékrendek, kultúrák, mentalitások, politikai rendszerek és hatalmi elképzelések metszéspontján, Franciaországban és Törökországban 1716 és 1720 között keletkezett. Értelmezése megoldatlan kérdések egész sorát veti fel. Többszöri próbálkozás ellenére máig hiányzik a latin szöveg kritikai kiadása, ami alapul szolgálhatna egy új, megbízható magyar fordításhoz. A ma forgalomban lévő fordítás az erősen problematikus 1876-os szövegkiadás és a nehezen olvasható eredeti kéziratról készült mikrofilm elektrosztatikus nagyítása alapján jött létre az 1970-es évek második felében. Ez a fordítás negyven éve látott napvilágot, s mindössze kétszer jelent meg azóta jegyzetekkel és utószóval együtt önálló könyvként. Az elmúlt évtizedekben több részvizsgálat született a műről, de nem történt meg a tanulmányok összegzése. Felhasználva a korábbi elemzések tanulságait, írásom azon kutatási program fontosabb eredményeit összegzi, melynek során – többek között – elkészült a *Confessio* 18. századi teljes francia fordításának kritikai kiadása, megjelent a *Confessio* és az *Emlékiratok* (eredeti francia címen *Mémoires*) angol nyelvű adaptációja, s együttműködés jött létre a *Confessio* latin szövege kritikai kiadásának előkészítőivel.

Élete nagyobbik részében Rákóczi két szerepet kapcsolt össze egymással: a fejedelem és az író szerepét. Miután fejedelemként elbukott, az írott szót használta fel arra, hogy megkísérelje megmagyarázni a bukást, jelentéssel ruházza fel azt, s valamiképp kibéküljön vele. Az írásban járatos szerző volt: a politikai publicisztikában és az egyházi irodalomban, levélíróként és állambölcséleti íróként több műfajban alkotott. Két önéletrajzi munkájában, a *Confessióban* és az *Emlékiratokban* életének részleteit tudatosan átrendezte egy később elfogadott morális rendszer perspektívájából, s kiterjedt retorikai eszköztár birtokában ábrázolta. Mindkét mű számvetés: bemutatja Rákóczi önértelmezésének változását, leképezi a politikai és a vallási szféra összefonódását gondolkodásában, reflektálja az átélt fizikai, mentális és lelki megrázkódásokat, s feldolgozza a veszteséget. A két mű szorosan összetartozik, s kölcsönösen segíti a másik megértését. A közös vonások mellett jelentősen különbözik a művek motivációs háttere, irodalmi karaktere, írásmódja, célkitűzése, nyelve, valóságsszemlélete és megcélzott közönsége.

A *Confessio* műfaja spirituális életrajz, mely dokumentálja a küzdelmet Rákóczi személyes, jellembeli és szellemi azonosságáért a gyökeresen megváltozott

élethelyzetben. A historiográfia, a kortörténet, a személyes feljegyzés és a szépirodalom (fikciós irodalom) határterületén helyezkedik el. Illeszkedik a folyamatba, melynek során a vallási-spirituális jellegű önéletírás Európa-szerte újra felvirágzott a 17./18. század fordulóján. Ugyanakkor elővételezi az önéletrajzi műfajok fokozódó szubjektívizálódását és az individuális karakterű vallomás lassú elvilágiasodását és térhódítását a 18. század második felében. A gyermekkor részletes ábrázolásával előre jelzi ezen életszakasz jelentőségének megnövekedését az önéletrajzokban a század végén. Ez a kettősség magyarázza, hogy műfaji szempontból egyaránt összevethető például John Bunyan és Krisztina svéd királynő a 17. század utolsó harmadában született, illetőleg Bethlen Miklós és Rousseau önéletrajzi munkáival.

A *Confessióban* sajátosan keverednek az önéletrajzi, vallási és politikai műfajok, szövegtípusok. Váltakozik az objektív és szubjektív látásmód; valóság és fikció, historia és fabula, múlt, jelen és jövő többszörösen egymásra rétegződik. Jellemző a belső és a külső világ folyamatos kölcsönhatása, az önfeltárás és önelrejtés együttes jelenléte. Az életrajzi és a történelmi tények gyakran alárendelődnek a szerzői célkitűzésnek. Az önmagával szembeni kétely és a fejedelmi öntudat kettőssége, az önstilizálás és a mitizáló tendencia végigvonul az egész munkán. Rákóczi kivételes irodalmi, politikai és vallási műveltség birtokában dolgozott. Önéletrajzába illesztett lelki, erkölcsi, politikai, teológiai és más megfontolásait ennek egyéni felhasználásával adja elő.

A szerzői motiváció a *Confessio* egyik összetett, gondosan elrejtett kérdése. A grosbois-i magányt Rákóczi az emlékezés, az intenzív erkölcsi-lelki-vallási eszmélődés helyeként ábrázolja, visszavonulását ugyanakkor valami új utáni vágyakozás és készülődés világi-intellektuális aktusaként jeleníti meg. A magány és a száműzés ténye arra a szatmári békekötés után irracionálissá vált eszmére összpontosított figyelmét, amely kivételes értéké formálódott számára, s amelyet a legélesebb támadás ért: az önálló erdélyi fejedelemséghez való töretlen ragaszkodása. Az ehhez való jog igazolása a mű egyik alap gondolata. Másfelől a felismerés, hogy vállalt feladatát, Magyarország „felszabadítását” jelentős áldozatok árán sem tudta teljesíteni, korábbi státuszának elvesztésével együtt súlyos traumát okozhatott. A trauma feloldására tett egyik kísérlet a *Confessio*. Rákóczi úgynevezett „megtérés”-e és a megtérési folyamat irodalmi ábrázolása lélektani szempontból egy eszméi mellett végsőkéig elkötelezett, ám azokkal kudarcot vallott, többszörösen stigmatizált személyiség indulatelhárító mechanizmusa.

A szerzői program ugyancsak összetett. A múlttal való számvetés során Rákóczi kutatja az emberi cselekedetek alapelveit, melyek felmutatását hasznosnak tartja az olvasónak. Megkísérli mások számára is jelentéssel bíró, értelmes egységbe rendezni az életrajzi, politikai és diplomáciai eseményeket, saját egykori és aktuális önértelmezését, s megpróbálja összhangba hozni addigi életét az önmagával kiegyezést kereső én új, ideális képével. Törekszik arra, hogy a vallomásos önfeltárás révén megalkossa irodalmi énjét, megformálja, kiegészítse és korrigálja az utókor-

nak szánt arcképét, s emléket állítson önmagának, mint a hazájáért minden áldozatra kész, de a világi élettől elfordult, megcsalt, a keresztény értékekhez megtért, esendő embernek. A rejtett szerzői célok között előkelő helyen áll az önigazolás, a Rákóczi személye és műve ellen felhozható vádak cáfolata. Meg akar győzni, el akar hitetni, és meg szeretné nyerni az olvasó szimpátiáját. Az apologetikus cél alapvetően strukturálja és irányítja az írói én emlékezetét, és befolyásolja a szöveg kompozícióját. Az önvédelem gesztusa szorosan összefonódik saját „bűnei”, tévedései és hibái beismerésével, felnagyításával. Előfordul, hogy metaforákban, szimbólumokban vagy tipológiai utalásokban rejtje el az önmagáról rajzolt képbe nehezen integrálható tartalmakat, vagy egyszerűen elhallgatja azokat.

A *Confessióból* kirajzolódó világképben egyrészt jelen vannak a hagyományos vallási elemek, középpontban az isteni gondviselés, elhivatottság és ítélet eszméivel, a bűn és bűnhődés, bűnbánat és vezeklés kérdéskörével, valamint a hittel a fejedelmi hatalom visszaállításának lehetőségében. Másfelől Rákóczi bírálja a klérust, a teológusokat, a jezsuiták túlzott befolyását és a képmutató vallásosságot, ítéletet mond az abszolutista állam túlzásairól, s állást foglal a gondolatszabadság és a vallási tolerancia mellett. A modern eszmék iránti elkötelezettségét tanúsítja, hogy kiáll az uralkodók népért vállalt felelőssége, a társadalmi és politikai megújulás, az egyéni választás és a haza ügye mellett. Ez a kettősség kihívást jelent nemcsak a mai olvasónak, de a történészeknek, irodalomtörténészeknek és tanároknak egyaránt.

A mű irodalmi megformálását befolyásolták az önéletrajzi műfajok poétikáját alakító tényezők. Ezek közé tartoznak a szerző identitásteremtő kísérletei, lelki dispoziciója és retorikai iskolázottsága, egy kulturálisan beágyazott, társadalmilag elfogadott szabály- és elvárásrendszer, továbbá az egykori és az aktuális társadalmi helyzet és életmód feszültsége. Egyszerre van jelen a múltban „tévelygő” cselekvő „én” és a narratív „én”, aki a jelenben ábrázolja, megítéli, kommentálja és magyarázza a cselekvő „én” tetteit. Fontos sajátosság az egyéni tapasztalat fikcionalizálása, az önlátás igénye és a törekvés az önértékelés, a társadalmi státusz és a lelki stabilitás biztosítására, a tökéletesség látszatának fenntartására. A szerző és olvasó párbeszéde erősen behatárolt; az elbeszélő igyekszik folyamatosan önmagára irányítani a figyelmet, s különféle pragmatikus stratégiákat alkalmaz céljai érdekében.

A *Confessio* három könyvre tagolt epikai szerkezetének különlegessége, hogy Rákóczi egységes koncepcióba foglalja, és folyamatosan egymásba csúsztatja az életrajzi, történeti, politikai és diplomáciai eseményeket, az írás idején fennálló lelki folyamatokat és a gondolati reflexiókat. Állandó párbeszéd folyik Rákóczi tettei és önreflexiója, létállapota és érzelmi kondíciója, fizikai mozgása, személyi és tárgyi környezete között. A meditatív részek jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a mű többet fejezzon ki egy rendhagyó életút krónikájánál. Rákóczi széles narratív ívet rajzol a kiválasztottságtól a világi sikereken és küzdelmeken át a legnagyobb nyomorúságig. Változatos módon törekszik arra, hogy elterelje a kétféle „én”-t szétvá-

lasztani kívánó kritikus figyelmet. Saját személyén kívül az idő múlása, az egyéni sors alakulása, a nemzeti ügyek és a spirituális-elméleti reflexiók következetes összekapcsolása és egymásra vonatkoztatása tartja egyben az elbeszélést. A hontalanság és a száműzetés a mű egyik központi szervező alakzata, melyben Rákóczi ismételtelen felhasználja a bibliai exodus-mítoszt és annak elemeit. A magánnyal kapcsolatos fejtegetések révén a munka illeszkedik az elvonultsággal foglalkozó európai meditációs hagyományba, melyben Blaise Pascal és Jean-Jacques Rousseau között foglal helyet.

Az én-elbeszélés sajátosságai között első helyen áll az alcímbe adott szerzői meghatározás: a mű soliloquium, azaz a szerző önmagával és Istennel (Jézussal) folytatott beszélgetése, életgyónása, mely egy több személlyel és a majdani olvasókkal folytatott, fiktív dialógust takar. Fontos vonás az események sűrítése, szelektálása, a vallási túlfűtöttség és a gondolatok időnként parttalan áradása. A művészi formát Rákóczi gyakran alárendeli a reflexiónak. Az elbeszélő és meditatív részek folyamatosan váltakoznak, egymásba fonódnak, bizonyos motívumok ismétlődnek. Valóság és fikció folyamatos kölcsönhatásban állnak. Egyhelyütt Rákóczi kifejti: bizonyos esetekben az elhallgatás és a hazugság is megengedett az elbeszélésben. A fiktív elemek át meg átszövik az ún. valóságot, s a szubjektum történeti alakból fokozatosan irodalmi szereplővé, fiktív hőssé válik.

Komplex viszony fűzi a *Confessiót* a fő irodalmi mintához, Aurelius Augustinus *Vallomásaihoz*. Rákóczi átveszi és utánozza Augustinus bűnbánó magatartását, szóhasználatát és gesztusait, s beépíti azokat a saját énjébe és művébe. Azonosak a konfesszió folyamatának fő lépései: az elfordulás a világtól, a lélek befelé fordulása és az Istenhez térés. Mindkét munkát jellemzi az emlékek átpoétizálása, a szimbolikus, metaforikus nyelvhasználat és a morális útmutatás igénye, a bűn és bűnbánat-téma központi szerepe. Mindettöbben többszörösen egymásra rétegződik a történeti személyiség, a magánember, a szerzői szerep és a saját képét megalkotó irodalmi alak. Ugyanúgy, mint Augustinusnál, a *Confessióban* is állandóan keveredik az Istenhez forduló imádság és az olvasóra irányított, retorikai eszközökkel gondosan megformált beszéd.

A 18. század egyik európai sikerkönyve, François Fénelon *Télémaque*-ja ugyancsak beletartozik a *Confessio* forrásvidékébe. E mű egyaránt megvolt Rákóczi ifjúkori, bécsújhelyi és rodostói könyvei között, s az I. könyv latin fordításrészletének kézirata saját kezű javításaival maradt fenn. A két mű rokon eszméi közé tartozik a paternális uralkodó képe, a zsarnokságellenes tendencia és a nemesi rend szerepének hangsúlyozása. Fénelonhoz hasonlóan Rákóczi is megengedi a kritikát az abszolút hatalommal szemben. A *Télémaque*-ra emlékeztetnek a kalandos utazások szemléletes leírásai, Rákóczi saját esendőségének és az ember törekénységének hangsúlyozása, az uralkodói felelősség gondolata és a lelki folyamatok érzelmi összetevőinek részletes ábrázolása.

A szerzői szerep Rákóczinál különösen összetett: egyszerre olvasó, elbeszélő, szónok, politikai elmélkedő, laikus teológus, ugyanakkor önmaga tanúságtevője, cenzora, védelmezője, gyógyítója. A különböző idősíkok gyakran egymásba csúsznak, az ok-okozati összefüggések és a mellérendelt viszonyok időnként felcserélődnek az előadásban. Az írásmódot fokozott szubjektivitás, érzelmileg vezérelt felfogás és egy sajátos egységesítő optika jellemzi. Rákóczi törekszik az önigazolásra és a felelősség áthárítására, mint például a vesztes ütközetek vagy az eredménytelen diplomáciai törekvések egy részének értékelésében. Előfordul, hogy többértelmű, esetenként szimbolikus tartalmú leírásokat ad, mint például az I. könyv elején a munkácsi vár hálószerobájában megjelenő kígyóval anyja által egyedül hagyott csecsemő Rákócziról szóló elbeszélés.

A bűn/bűnbánat és a büntetés/bűnhődés a *Confessio* központi gondolati alakzata. Rákóczi kettős lelki küzdelmet jelenít meg a „bűnös” és a „megtért” fejedelem, a bűn és az erény között. „Megtérését” úgy ábrázolja, hogy megszabadult az önszeretettől, s felébredt benne Isten szeretete. A bűnnel kapcsolatos fejtegetések különleges paradoxont takarnak: saját „bűnösségének” felismerése teszi lehetővé, hogy kedvező fényben tüntesse fel „megtért” önmagát, és egzisztenciális szükséghelyzetét erkölcsi győzelemként ábrázolja. Az úgynevezett „bűnök” kivétel nélkül utólagos minősítések. Saját cselekedeteit Rákóczi – kevés kivételtől eltekintve – szubjektíven szemléli, és excentrikusan értékeli.

A bűnök tipológiája részben augustinusi mintát követ. Már az I. könyv elején megjelenik az el nem követett bűn motívuma, ugyanakkor – eltérően Augustinus-tól – Rákóczi gyermekkorának ártatlanságát hangsúlyozza. A „bűn” kifejezéssel és annak szinonimáival illetett cselekedetek három csoportra oszthatók: a magánember, a fejedelem és mások „bűnei”-nek csoportjára. A magánember „bűnei” két ifjúkori lopás, a tizenhat éves korától szokásává vált, áttételes módon körülírt önkielégítés, a világi szórakozások, a „világi szerelem”, a „vak gög” és a vallási „különvélemények”. Idetartoznak a hazugság, a „bűnös vakmerőség”, a gondolatban elkövetett házasságtörés és az Elzbieta Sieniawska lengyel hercegnőhöz fűződő, több évig tartó „házasságtörő szerelem”. A fejedelem „bűnei” az önszeretet, az öntetszelgés, a képmutatás és „néhány száz fogoly” megöletése közelebből nem részletezett körülmények között. Bűnnek nevezi Rákóczi a szatmári békekötés feltételeinek el nem fogadását és a szószegést, amit egy rábízott titok elárulásával követett el. Kijelenti, „bűnei” egy részét nem fedi fel az emberek előtt, azaz elhallgatja. A magánember és a fejedelem „bűnei” néha érintkeznek, mint például a Sieniawska-szerelem esetében.

A mások „bűnei” közé tartozik François Joseph Longueval császári kapitány és Károlyi Sándor „árulása”, a császári katonaság erőszakossága az adóbehajtás során, a fejedelmek hiúsága, vallásmegvetése, gögje, világi szórakozásainak keresése és a francia udvar tagjai egy részének képmutatása. Saját udvarának „bűnei” az iszákosság, az egyenlenség és két személy áttérése az iszlám hitre. Végül Magyarország

„bűnei” a pompakedvelés, a zabolátlanság és az elfordulás Istentől. A bibliai történelemfelfogás értelmében Rákóczi állítja, Isten e bűnök miatt bünteti az országot a törökkel, a főurak széthúzásával, a felekezeti küzdelmekkel és a régi dicsőség kioltásával.

A bűnkoncepció nem merül ki némely tettek megbélyegzésében. Az ún. „bűnök” kapcsán Rákóczi filozófiai, antropológiai kérdéseket is érint, mint például a bűn és a kegyelem mibenléte, egymáshoz fűződő viszonya. Felfogása hagyományos teológiai keretbe illeszkedik: az ember eredendően „bűnös” és egyben Isten képmása, miközben az előbbi hangsúlyozza. Saját megtérését és bűnbánatát az isteni kegyelem és a kiválasztottság bizonyítékeként értelmezi. A túlzott önleértékelés és önvád részben ugyancsak irodalmi minták alapján történik; a „bűnös” múlt az ön-ábrázolás egyik központi eleme. A saját bűnösség hangsúlyozása kettős szerepet tölt be. Teológiai szempontból a megtérés, a bűnbánat és a veszélyhelyzetek túlélése Rákóczi kiválasztottságát és az isteni kegyelem működését bizonyítja; narratológiai szempontból a korábbi bűnösség az elbeszélés kiinduló helyzete, melyen túljutva a fejedelem eljut a megtéréshez. A bűnös mivolt kiemelése jórészt a grosbois-i kamalduli kolostorban megismert augustinusi-janzenista erkölcsstani munkák és értékrend hatásának tulajdonítható. Rákóczi többször fogalkozik a korabeli bűn-diskurzus sokat vitatott kérdéseivel, így a rossz eredetének, Isten igazságosságának, a szabad akarat, a bűnbocsánat, a megváltás és a vezeklés problémáival. A „bűnök”-et kibébitő vagy felmentő tényezők közül figyelmet fordít a szándékokra, motivációkra és körülményekre is.

A *Confessio* bűn-fogalma sajátos kettőséget mutat: a bűn egyrészt elfordulás Istentől, másrészt az Istennel (Jézussal) való találkozás szimbolikus helye. A változatos terminológiával jelölt „bűnök” elsődleges szerepe az, hogy kiemeljék a kegyelem hatékonyságát Rákóczi életében. A reflexiókban sorra megjelennek a janzenizmus kedvelt témái; Ádám bűnbeesésével és az emberi természet Krisztus által végrehajtott megújításával két, külön címmel ellátott elmélkedésben foglalkozik. A legfőbb bűn szerinte a gőg, a bűn forrásai a mértéktelen kívánság és az önszeretet. Az eredendő bünt és az eleve elrendelést, a szabad akarat, kegyelem és üdvösség viszonyát érintő kényes kérdéseket – hivatkozva a fennálló nézetkülönbségekre – nyitva hagyja.

A bűnbánat alapvetően kettős szerepet tölt be a *Confessióban*: egy lélektanit, az elvesztett öazonosság visszanyerése és egy vallásit, az Istenhez fűződő megromlott kapcsolat helyreállítása érdekében. Művét Rákóczi üdvtörténeti távlatba helyezi, amikor engesztelő áldozatként, az elkövetett bűnök jóvátételeként és önmaga megtisztításának eszközeként értelmezi.

A bűn-koncepció eszmétörténeti kontextusai közül első helyen állnak Augustinus *Vallomásai* (*Confessiones*) és *Magányos beszélgetései* (*Soliloquia*), valamint a teológiai augusztinizmus negatív antropológiája. Második helyen áll a janzenista

erkölcstani és meditációs irodalom, valamint a janzenista hatást mutató emlékiratok, önéletrajzok, vallomások együttese. A harmadik referenciális keret a bűn-tematika a régi magyar irodalomban, a magyar nép bűnösségének bibliai gyökerű eszméje és az idegen uralom mint Isten büntetése elképzelés. Ide tartozik végül a bűn tematizálása Rákóczi más műveiben, így elsősorban az *Emlékiratokban*, a *Fohászokban* és az *Elmélkedésekben*.

Mindez jelzi, a *Confessio* külön fejezetet alkot a kora újkori Augustinus-recepció történetében. Csínyek bűnné nagyításával, morálisan kétes tettek felismerhetetlenné stilizálásával, kicsinyítésével és elhallgatásával Rákóczi relativizálja az objektív erkölcsről vallott hagyományos elképzelést, s elővételezi a természeti morál fogalmának térhódítását a felvilágosodás idején.

A fikció és valóság *Confessio*-beli viszonyának megítélésében szem előtt kell tartani, hogy gyakran egymásnak és a *Confessiónak* is ellentmondó történeti források szólnak az elbeszélthadi, politikai, diplomáciai és más eseményekről. Némely esetben a források nem igazolnak vagy megkérdőjeleznek bizonyos részeket. Ilyen például az ostromlott Munkács vára Radics András és Absolon Dániel által történt elárulásának hallomás alapján előadott, forrásokkal nem dokumentálható története az I. könyvben; 1704 novemberében Rákóczi Radicsot nevezte ki Kassa kommandánsává, s az *Emlékiratokban* elismeréssel ír róla. Előfordul az is, hogy a *Confessio* és az *Emlékiratok* részben másként adják elő ugyanazt az eseményt, vagy másként vélekednek ugyanarról a személyről. Nem ritkák a szándékos elhallgatások, a fiktív elemek, a heroizált epizódok és a szubjektív értelmezések. Az 1711/12. évi lengyelországi tartózkodás elbeszélésében például Rákóczi nem szól más forrásokból ismert találkozásairól a lengyel udvar tagjaival, s elhallgatja az övétől eltérő felfogást az emigrációról saját udvara körében. Mélyen hallgat a Magyarországot miatta elhagyók megpróbáltatásairól és franciaországi útja tervének kedvezőtlen fogadtatásáról kíséretének egy részénél, s csak homályosan utal a Sieniawska hercegnőhöz fűződő kapcsolata megromlásának körülményeire.

Az írói magatartást befolyásolja Rákóczi határozott célra irányuló szemlélete, teocentrikus felfogása és törekvése a földi bukás megnevesítésére a spirituális tapasztalatban. Mindvégig jelen van a csalódott fejedelem perspektívája és megváltozott viszonya a többségi politikai diskurzushoz. Ráébredt: csupán eszköz volt egy önmagán, Magyarországon és Erdélyen messze túlmutató játszmában, a modern diplomácia kompromisszumai túlléptek az általa képviselt heroikus hiten, s nélküle kezdődött meg Európa nagyhatalmi újjárendezése.

Nem elhanyagolható a belső ellentmondások, következetlenségek és tárgyi tévedések jelenléte a műben, valamint a közlések esetlegessége. A helyzeteket Rákóczi rendszerint utólag értelmezi, máskor a szükségesnek vélt diszkrécióra hivatkozik. Többször bevallja, csupán hallomás után ad elő eseményeket. Az események korábbi szóbeli előadásai nem maradtak hatás nélkül a történetek írott változatára.

Előfordul, hogy adott időpontban még be nem következett eseményeket befejezett tényként ad elő, s valós lehetőségként állítja be a jövőre vonatkozó elképzeléseit. Nehezíti a megértést, hogy nem ismerjük pontosan Rákóczi személyiségrajzát és jellemének változását az időben.

A kérdésre, hogy mennyiben világítja meg Rákóczi „őszinte elbeszélése” az „igazság”-ot, s milyen értelemben használható a *Confessio* történeti forrásként, ma még nem adható teljes értékű válasz. A mű részleteiről tett megállapítások csak megszorítással általánosíthatók az egész szövegre. Az eddigi vizsgálatok szerint alapvető vonás a valóságközeli ábrázolás és a fikció állandó keveredése, s a kettő között számos átmeneti forma és fokozat található. A fikció gyakran szolgál a hitelesség létrehozásának vagy növelésének eszközeként. Rákóczi változatosan alkalmazza az irodalmi stilizálást, s tudatosan válogat a múlt eseményeiből. Más-más időbeli távlatból, különböző részletességgel, eltérő érzelmi hangsúllyal beszéli el az eseményeket. Rendszeresen váltakozik a szemléletes, részletező ábrázolás, a szűkszavú bemutatás, a rövid utalás és az elhallgatás. Az eltérő részletességű előadásnak számos különféle – így például politikai, diplomáciai, magánéleti vagy elbeszélés-technikai – oka lehet.

Gyakori a perspektívaváltás, s a mű nem mentes a belső ellentmondásoktól sem. Mindvégig megfigyelhető a törekvés az életút célirányos, vallási-mitikus áthangelésére. 1693/94-es itáliai utazásának mintegy két évtized távlatából készült leírásában például a tanulmányutat részben zárandokúttá stilizálja át, a loretoi és sirolói kegyhelyeken töltött napokat mintegy az út középpontjába állítja, s alig említ meg néhányat a bizonyosan felkeresett antik, reneszánsz és barokk műemlékek közül. A számtalanszor ismételt önvád valójában a felmentéskérés eszköze. Rákóczi csak ritkán tematizálja saját felelősségét a történelemért; ennél hangsúlyosabb, hogy áldozatként mutatja be önmagát. Többször igyekszik elfedni helyzetmegítélő képességének egykori hiányát, s áthárítja a felelősséget másokra vagy a körülmények kedvezőtlen alakulására. Az önvád és az apológia mindvégig keveredik. A katonai és politikai helyzeteket rendszerint a saját reményei és csalódásai tükrében ábrázolja. Az események elbeszélését rendszeresen megszakítják hosszabb-rövidebb reflexiók különféle témákról, ami egyrészt eltereli az olvasó figyelmét az oksági összefüggésekről, másrészt egy más dimenzióba helyezi át a történések értelmezését.

A *Confessio* több fiktív eleme valós tényként épült be a historiográfiába az elmúlt évtizedekben. A mű szubjektív hitelessége és érzelmi őszintesége megkérdőjelezhetetlen, de történeti forrásként csak a legszigorúbb kritikával használható. A szöveg jelentős részben Rákóczi benyomásainak, emlékeinek, véleményeinek, kritikájának és önkritikájának a száműzetés állapotában született lenyomata. Az utólagos reflexiók, kommentárok és értelmezések szorosan összeszövődnek az események elbeszélésével, az egykori vagy egykorinak beállított megfontolások és kétségek felidézésével. A fegyveres harc vezetője gondolkodásmód tekintetében nem azonosítható a Lengyelországba emigrált Rákóczival, a francia király udvar vendé-

ge nem azonos a grosbois-i kamalduli kolostorban a *Confessiót* írni kezdő száműzöttel. Az utólag előadott indítékok, érvek, helyzetmegítélések és hivatkozások nem vetíthetők vissza korábbi időszakokra, s mindvégig különböző valóságszín-tekkel érdemes számolni. Szükséges pontosítani a műfaji besorolást: a spirituális önéletrajz és vallomás mellett a *Confessio* egyben védőírat.

Nagy változatosságot mutat a mű stílusa és retorikája, melyek fő forrásterületei a *Biblia*, a cicerói beszédművészet, az augustinusi hang és frazeológia, a liturgikus szövegek és a janzenista meditáció. Az 1701-es sárospataki és az 1735-ös rodostói könyvjegyzékek tanúsága szerint retorikai műveltségét Rákóczi változatos forrásokból merítette. A leggyakrabban alkalmazott retorikai eljárások a gondolatátvitel, a frazeológiai átvétel, az érzelmi reminiscencia, az utalás, bővítés, összevonás, a változatokban való ismétlés és a parafrázis. A bibliai szövegek közül többnyire a zsoltárok, a páli levelek és a jézusi példázatok szolgálnak vonatkozási pontként. A meditatív részekben Rákóczi gyakran alkot hosszú mondatperiódusokat, láncszerű és párhuzamos szerkezeteket, felsorolásra épülő körmondatokat. A kedvelt retorikai alakzatok közé tartoznak az analógiák, metaforák, allegóriák és szimbólumok, továbbá a kérdések, megszólítások és ezek sorozatai. Ugyancsak kedveli az ellentétet, kérő formulákat, közmondásokat, szólásokat és szállóigét. Számos alkalommal él a fokozás, megszemélyesítés, felkiáltás, halmozás és felsorolás eszközeivel. Mindezen eszközökkel egy többszólamú diskurzust hozott létre, s megalkotta a magyar barokk neolatin próza és a francia klasszicista stíluseszmény kizárólag rá jellemző, egyéni ötvözetét.

A különböző értékszerkezetek, eszmei, irodalmi és politikai törekvések együttesen paradox vonásokat hoztak létre. A műnek egyfelől komoly műfaj- és fejlődéstörténeti szerepe van, s több vonatkozásban a világi tárgyú vallomások, Rousseau és a 19–20. századi politikus-önéletrajzok felé mutat. Másfelől számos ponton egy korábbi korszak irodalmiságához, világfelfogásához és emberképéhez kapcsolódik. Rákóczi tudatosan eltávolodott a világi irodalmi műveltségtől, és közeledett a *Bibliához*, Augustinushoz, a teológiai augusztinizmushoz és a janzenista morálfilozófia negatív antropológiájához. Állandóan keveredik és egymásba játszik a történeti látásmód és a metafizikai, allegorikus, helyenként misztikus szemlélet és terminológia. Elbeszélőként Rákóczi következetesen „bűnös”-nek mondja magát, s szükségesnek tartja Isten irgalmát ahhoz, hogy bemutassa és igazolja az ember „megromlott természet”-ét.

A *Confessio* irodalmi értékei közé tartozik a vallomás-forma egyéni imitációja, a megtéréstörténet elbeszélést strukturáló szerepe, a szemléletes korrajz, a „belső történelem” felfedezése és a lelki küzdelem reflektálása. Ide tartozik a szubjektív önábrázolás, a szenvedélyes hang és a folyamatos önelemzés, továbbá az átélt vagy csupán hallott események egy részének novellisztikus megformálása. Miközben koncepciózusan rendezi el az anyagot, Rákóczi a kiemelés, elhagyás, időbeli átrendezés, ártértelemezés, jelentésadás, elrejtés és szelektálás narratológiai műveleteit

hajtja végre. Prózastílusa mindvégig gondosan ritmizált, emelkedett, a jelenetezés dinamikája és a szöveg dialogikus szerkesztése változatos. Rákóczi egyéni módon adaptálja a bibliai és az augustinusi frazeológiát, tipológiát, témákat és motívumokat. „Én”-je a legkülönbébb arcokban, álarcokban, képekben és metaforákban jelenik meg. A szerző és az elbeszélő, a fikció és a valóság, valamint a különböző perspektívák váltogatása, egymásra vonatkoztatása többszólamú előadást hozott létre, ami a modern elbeszélésmódok felé mutat.

Rákóczi különböző archaikus és modern diskurzusok között próbált közvetíteni, így a mű egyaránt hordoz középkori, kora újkori és a felvilágosodás felé mutató vonásokat. Miközben az intellektuális-rationális és a spirituális-etikai szférák összetartozásának antik eredetű hagyományát követi, megújítja az augustinusi és más mintákat, s több modellre támaszkodik a szerzői személyiség létrehozásában. A teológiai fejtegetések középpontjába a janzenizmus körüli viták aktuális kérdéseit állította, melyek a 18. század végéig megőrizték jelentőségüket, s fontos szerepet játszottak például a francia forradalom egyik fontos alakja, Henri Grégoire abbé radikális emberbaráti, politikai és vallási nézeteinek formálódásában.

A *Confessio* egyszerre idealizált önarckép, történeti dokumentum és egy individuális egyéniség eredeti megnyilatkozása. Egyaránt jelen van benne a történelmi és a személyes múlt tárgyiasított emlékezete, a metafizikai-üdv-történeti látókör, a szubjektív lélektani perspektíva és a morális értelmezés. A mű „érzékeny” szöveg, mivel több műfaj és szövegtípus sajátos egyvelege alkotja, s két, egymással ellentétes erő, Rákóczi régi és az írás idején működő új énje alakítja. Egykori világi énje az a belső hang, amely újra meg újra megingatja hitét saját idealizált arcképének érvényességében. A két, egymással szembenálló identitás párbeszéde végigvonul az egész szövegben.

Rákóczi ellentmondásos szubjektivizmusa egyszerre emlékeztet Michel de Montaigne gondolkodására, és elővételezi Rousseau önmagát végletesen kiszolgáltató önarcképét. Az önábrázolás mutatja a modern „én” kialakulását, amennyiben megjelennek benne a töredékesség tudatának első jelei, s érzékelhető a szubjektum bizonytalansága és autonómiájának elvesztése. A középpontban a megosztottság, a félelem és az ezek legyőzésére tett kísérlet áll, tematikusan, a szöveg szintjén és lélektani szempontból egyaránt. Rákóczi érzékenyen regisztrálja a lélek rezdüléseit, részletesen ábrázolja a gyermekként elszenvedett megaláztatásokat, tematizálja a nevelőapjához, Thököly Imréhez fűződő ambivalens viszonyt, és felveti az erőben lévő nemiség problémáját. Mindezzel megvilágít olyan folyamatokat, melyekre csak újabban figyelt fel a lélektan és a magatartáskutatás. A *Confessio* elővételezi az önéletrajzi regény 19. századi műfajának azt a típusát, melyben a közeleti szereplők a hazafiúi cselekedetek igazolásával, az életút történelmi jelentőségének tudatosításával és személyiségük idealizált bemutatásával igyekeznek meggyőzni az olvasót arról, hogy pályájuk a lehetőségek és választások feszültségében alakult.

Irodalom

Aradi Csenge Eszter – Hámori Nagy Zsuzsanna – Tüskés Gábor: A *Confessio peccatoris* fordítás kéziratához. In: *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia*. Pannonhalma, 2018. május 7–8. Szerk. Boros István, Takács László. Budapest, Szent István Társulat, 2019, 9–29.

Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701). *Irodalomtörténeti Közlemények* 62 (1958), 25–36.

Knapp Éva: II. Rákóczi Ferenc *Aspirationes/Aspirations* című művének irodalmi mintáihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019), 433–464.

Knapp Éva – Tüskés Gábor: II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának új rekonstrukciós kísérlete. In: *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. Szerk. Balázs Mihály, Bartók István. Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016, 227–247.

Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Budapest, Akadémiai, 1991.

Rákóczi Ferenc: *Vallomások*. Ford. Szepes Erika, jegyzetek Hopp Lajos, utószó Hopp Lajos, Szepes Erika. Budapest, Alexandra [2003; 2019] (1. kiadás: Budapest, Szépirodalmi, 1979).

Ferenc Rákóczi II: *Confessio peccatoris*. The confession of a sinner. Translation, notes by Bernard Adams, preface by Robert Evans, essay by Gábor Tüskés. Budapest, Corvina, 2019.

Ferenc Rákóczi II: *Memoirs*. The memoirs of Prince Ferenc Rákóczi concerning the war in Hungary 1703 to the end. Translation, notes by Bernard Adams, essay by Gábor Tüskés. Budapest, Corvina, 2019.

François II Rákóczi: *Confession d'un pecheur*. Traduite du latin par Chrysostôme Jourdain. Édition critique avec introductions et notes établie sous la direction de Gábor Tüskés. Avant-propos de Jean Garapon. Avec collaboration de Csenge Aradi, Ildikó Gausz, Zsuzsanna Hámori Nagy, Réka Lengyel, Zsolt Szebelédi, Ferenc Tóth et Anna Tüskés. Édition revue et préparée par Michel Marty. Paris, Honoré Champion (Collection « Bibliothèque d'études de l'Europe centrale », Série « Littérature »), 2020 (megjelenés alatt).

Takács László: II. Rákóczi Ferenc itáliai (zarándok)útja. *Antikvitás & Renaissance* 2 (2018), 205–214.

Tüskés Gábor: A janzenizmus kutatásának néhány kérdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015), 161–180.

Tüskés Gábor: *A Confessio peccatoris* kiadás- és fordítástörténetéhez. In: *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*. Szerk. Bitskey István, Fazekas Gergely Tamás, Luffy Katalin, Száraz Orsolya. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 138–148.

Gábor Tüskés: *Psychomachie d'un prince chrétien: Au carrefour des genres autobiographique et religieux*. François II Rákóczi: *Confessio peccatoris*. I–II. *Chroniques de Port-Royal* 66 (2016), 401–426; 67 (2017), 323–341.

Tüskés Gábor: Fikció és valóság a *Confessio peccatoris*ban. A lengyelországi emigráció ábrázolása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018), 565–579.

Tüskés Gábor: A bűn fogalma és retorikája a *Confessio peccatoris*ban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019), 415–432.

R. Várkonyi Ágnes: A *Confessio* értékrendszere. *Levéltári Közlemények* 56 (1985), 215–225.

R. Várkonyi Ágnes: Kultusz és katarzis. In: Uő.: *Századfordulóink*. Esszék, tanulmányok. Budapest, Liget, 1999, 50–65.

R. Várkonyi Ágnes: Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művében. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007, 167–199.

R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-család és Kassa. In: *František II. Rákoci v Košiciach 1906–2006 / II. Rákóczi Ferenc Kassán*. Eds. by Martin Bartoš, István H. Németh. Košice, Mesto Košice, Archiv mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2019, 264–281.